

Тема 2. Соціальна генеза права. Правові цінності.

Підлягає вивченню з 13.09. до 17.09.21

План:

1. Соціальні чинники права.
2. Право, мораль і релігія як соціальні регулятори.
3. Співвідношення права, політики та економіки.
4. Ціннісний вимір права.
5. Свобода, рівність, справедливість та людська гідність як правові цінності.

Соціальна генеза права. Антрополого-соціальні причини виникнення права. Людина як соціальна істота. Додержавне (архаїчне) і державне право. Мононорми первісного суспільства. Передумови виникнення держави. Право у державно організованому суспільстві. Чинники соціальної генези права і теорії походження права.

Співвідношення права і моралі. Ідея універсальної моралі та універсалізм права. Проблема правового регулювання сфери моралі: юридичний моралізм і правовий лібералізм. Проблема необхідного зв'язку права і моралі: правовий позитивізм та непозитивізм. Релігія як соціальний регулятор. Генетичний зв'язок права і релігії. Релігійне та секулярне право. Взаємовідношення права і релігії. Свобода віросповідання.

Право і політика. Широке та вузьке розуміння політики. Людина як політична істота. Право як політичне явище. Взаємовідносини права і політики. Право і сила. Домінування політики над правом vs принцип верховенства права. Взаємозв'язок права та економіки: класична політична економія, марксизм, економічний аналіз права. Завдання права у сфері економіки на сучасному етапі.

Поняття свободи. Можливість автономії особи як центральна ідея принципу свободи. Історичний розвиток парадигми свободи. Позитивна і негативна концепції свободи. Права людини як безпосередній вираз свободи. Визначення мінімальної сфери особистої свободи. Підстави для обмеження свободи: запобігання шкоди, петерналістські та моралістські закони. Загрози для свободи в умовах недемократичних державних режимів. Прояви свободи в різних галузях права.

Зміст рівності. Головна її ідея – в однакових випадках слід поводитись однаково, а в різних – по-різному. Ставлення до рівності в різні історичні часи. Рівність можливостей. Формальна рівність: принцип рівності прав і обов'язків людини, принцип рівності перед законом, принцип рівності перед судом. Фактична (реальна) рівність: принцип диференціації правового регулювання та принцип позитивної дискримінації.

Поняття справедливості. Різномасетність справедливості: об'єктивна (соціальна) та суб'єктивна (особиста); формальна, змістовна та процедурна

справедливість. Співвідношення права та справедливості. Роль справедливості у правовому регулюванні.

Людина як найвища соціальна цінність. Ідея людської гідності в праві. Людська гідність як основа прав людини. Інститут людської гідності в різних галузях права: медичному, кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому.

Контрольні питання:

1. У чому полягають антропологічні причини виникнення права? Чому право – це соціальне явище?
2. Як пов'язані між собою право і мораль? Чи є цей зв'язок необхідним? Наведіть приклади конфліктів між правом і мораллю.
3. Як пов'язані між собою право і релігія? Охарактеризуйте особливості релігійного права.
4. Як взаємодіють між собою право і економіка? Чим відрізняється один від одного марксистський і неокласичний підходи до дослідження права і економіки?
5. У чому полягає особлива роль права у системі соціального регулювання?
6. Що означає вислів “Усі люди народжуються вільними”? Чи є обов'язковість повної загальної середньої освіти обмеженням особистої свободи? Які обмеження свободи людини за допомогою права можуть вважатись виправданими?
7. У чому полягає цінність рівності? У чому виражається рівна повага до кожної людини? Чи є квоти на навчання у закладах вищої освіти для окремих категорій осіб дискримінацією?
8. Що таке справедливість? Які існують види справедливості і як вони знаходять свою реалізацію у певних принципах права? Що виступає критерієм справедливості?

Витяг з підручника:

№ 2 Соціальна
гене́за права. Правс

§ 1. Соціальні чинники права

Якщо узяти собі світ без людей, то у ньому неможливо знайти право. Такий світ підпорядкований законам природи, які не можуть бути ані порушені, ані скасовані. Не потребує права і уявна людина на безлюдному острові, яка не перебуває у відносинах з іншими людьми. Однак узяти людське суспільство без права неможливо. Оскільки особливістю людини є постійний вибір варіанта поведінки, то їй виникає необхідність у соціальному регулюванні, упорядкуванні такої поведінки за допомогою правил, вагомою складовою яких є право.

Соціальна генеза права відображає процес виникнення і розвитку права як регулятора відносин між людьми в суспільстві. Чинниками виникнення права є передовсім – *антрополого-соціальні* (грец. *άνθρωπος* – людина), адже необхідність у праві зумовлена природою людини як соціальної істоти. Людина стає людиною лише у процесі тісної взаємодії зі світом, що її оточує, передовсім з іншими людьми. Під час такої комунікації люди вільно обирають той чи інший варіант поведінки, але ця свобода передбачає також можливість насильства щодо інших людей. Отже, люди, з одного боку, потребують одне одного, що породжує співпрацю, а з іншого – становлять загрозу інтересам одне одного, що результує у конфлікт.

Утворення суспільства відбувається через визнання людьми одне одного носіями свободи і надання переваги кооперації перед конфліктом. Це зобов'язання співіснувати та співпрацювати в межах спільноти закріплюється у нормах, які гарантують кожному мінімальне публічне визнання. Людина як соціальна істота є водночас істотою політичною й правовою, оскільки через процедуру *взаємного визнання* уможливлене спільне життя. Визнаючи одне одного, люди водночас визнають правила, що закріплюють та захищають це визнання, постійно нагадуючи людині про її обов'язок щодо усіх інших, які, у свою чергу, визнають її носієм прав.

Завдання до теми:

1. Густав Радбрух у 1945 р. писав: стверджувати, що “все, що корисне народу, – це право” не можна, радше має бути навпаки: “лише те, що є правом – корисне народу”. Прокоментуйте тезу Радбруха з точки зору співвідношення права і політики.

2. У трактаті “Про град Божий” Августин пише: “Отже, за відсутності справедливості, що таке держави, як не великі зграї розбійників; оскільки і самі зграї розбійників є не що інше, як держави в мініатюрі”. Прокоментуйте вислів філософа. Чи може правова система бути несправедливою? Як пов'язане право з цінностями? Чи існують універсальні цінності, на захист яких претендує (принаймні формально) будь-яка правова система?

3. Що означає вислів “Усі люди народжуються вільними”? Чи є обов'язковість повної загальної середньої освіти обмеженням особистої свободи? Які обмеження свободи людини за допомогою права можуть вважатись виправданими?

4. У 2001 р. Парламент Великої Британії змінив Акт про запліднення людини та ембріологію, який відтепер дозволяє проводити дослідження з людськими ембріонами віком до чотирнадцяти днів, отриманими способом клонування, з

метою досліджень в галузі стовбурових клітин, що використовуються для лікування багатьох захворювань (терапевтичне клонування). Клонування з терапевтичною метою застосовується також у Бельгії та Швеції. Однак у більшості інших країн воно є забороненим. Чому, на вашу думку, такі дослідження викликають серйозні дискусії? Які виклики людській гідності постають у зв'язку з розвитком біотехнології і як реагує на них право?

Тематика есе до теми:

1. У кожної людини своя свобода, у кожної людини своя мораль. (В.Шишков)
2. Мораль - це вчення не про те, як ми повинні зробити себе щасливими, а про те, як ми повинні стати гідними щастя. (І.Кант)
3. Політична свобода може існувати лише як свобода особистості від держави. (М.Штірнер)
4. Релігія без влади загине, а влада без релігії перестане діяти. (А.Самарканді)
5. Звичай набагато важливіші, ніж закони, адже саме від них залежать закони. Е. Берк
6. Свобода – це право на нерівність (М.Бердяев)

Список літератури:

1. **Загальна теорія права / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.**
2. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.
3. Грищук О. В. Гуманізм // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2017. – Т. 3: Загальна теорія права. – С. 77–82.
4. Леони Б. Свобода и закон; пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2008. – 308 с.
5. Норт Д. Інституції інституційна зміна та функціонування економіки: пер. з англ. К.: Основи, 198 с.
6. Оніщенко Н. М. Право й економіка: взаємовплив і паритетні начала розвитку. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 249–258.
7. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
8. Погребняк С. П. Рівність // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2017. – Т. 3: Загальна теорія права. – С. 669–675.

9. Погребняк С. П. Свобода // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2017. – Т. 3: Загальна теорія права. – С. 697–705.
10. Познер Р. А. Проблеми юриспруденції / пер. з англ. С. Савченка. К.: Наукове видавництво «Акта», 2004. С. 346–385.
11. Ролз Дж. Теорія справедливості; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 822 с.
12. Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов / пер. с фр. Москва: Норма, 1999. С. 52–74.
13. Селлерз М. Мораль, право і судова етика у західній правовій традиції. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1-2. С. 197–203.
14. Циппеліус Р. Філософія права: пер. з нім. К.: Тандем, 2000. С. 28-75.

Тестові завдання до блоку:

1. Як називаються єдині загальнообов'язкові правила поведінки у первісній общині, які згодом диференціюються на право, мораль та інші види соціальних норм?

- а) мононорми
- б) протонорми
- в) звичаї
- г) традиції

2. Яка теорія походження права розглядає право як частину “надбудови”, яка лише відображує зміни у “базисі” – економічній структурі суспільства, виражає волю панівного класу і виникає як засіб експлуатації одного класу іншим?

- а) теорія суспільного договору
- б) історико-матеріалістична (марксистська)
- в) теорія зовнішнього насильства
- г) теологічна

3. Яка теорія походження права пояснює його виникнення необхідністю розв'язання конфліктів між родами через укладання договорів, які в подальшому стають правом?

- а) теорія примирення
- б) теорія суспільного договору
- в) історико-матеріалістична (марксистська)
- г) теологічна

4. Хто є автором формули, згідно з якою закон, що суперечить фундаментальним вимогам справедливості, не може вважатись правом?

- а) Густав Радбрух

- б) Ганс Кельзен
- в) Джон Стюарт Мілль
- г) Патрік Девлін

5. Який підхід до розуміння права заперечує існування необхідного зв'язку між правом і мораллю?

- а) школа природного права
- б) юридичний моралізм
- в) правовий позитивізм
- г) історична школа права

6. Як називається підхід, прихильники якого вважають, що право має бути використано для зміцнення суспільної моралі?

- а) юридичний моралізм
- б) правовий лібералізм
- в) правовий позитивізм
- г) правовий патерналізм

7. Як називаються держави, для яких характерне відокремлення права від релігії та пріоритетне становище права у системі соціального регулювання?

- а) правові
- б) соціальні
- в) світські
- г) демократичні

8. З якою метою в Україні може бути обмежена свобода світогляду і віросповідання?

- а) в інтересах охорони моральності всього населення
- б) в інтересах охорони моральності носія цієї свободи
- в) для захисту домінуючої в державі релігії
- г) для захисту ідеології лібералізму в праві

9. Як називається суспільне визнання публічної влади?

- а) юридизація
- б) легалізація
- в) позитивація
- г) легітимація

10. Як співвідносяться право і публічна влада у сучасних демократичних суспільствах?

- а) публічна влада є джерелом права
- б) право є засобом захоплення і утримання публічної влади
- в) право є засобом обмеження свавілля публічної влади
- г) публічна влада не обмежується правом

11. Який принцип передбачає обмеження свавілля публічної влади заради захисту прав людини?

- а) верховенство права
- б) верховенство закону
- в) політична доцільність
- г) формальна рівність

12. Хто є автором теорії природного права, в основу якої покладено тезу про право на життя, свободу і власність як три засадничі природні права людини?

- а) Джонн Локк
- б) Макс Вебер
- в) Ганс Кельзен
- г) Адам Сміт

13. Хто є представником економічного аналізу права?

- а) Джон Стюарт Мілль
- б) Адам Сміт
- в) Ганс Кельзен
- г) Річард Познер

14. У чому полягає ключова ідея економічного аналізу права?

- а) норми права сприяють збільшенню багатства незалежно від якості судових рішень
- б) норми права сприяють збільшенню багатства за умов справедливих судових рішень
- в) норми права не впливають на збільшення багатства
- г) судові рішення не впливають на збільшення багатства

15. Яке уявлення про людину характерне для економічного аналізу права?

- а) люди всіма своїми діями і рішеннями намагаються раціонально максимізувати власне задоволення
- б) люди всіма своїми діями і рішеннями намагаються ірраціонально максимізувати власне задоволення
- в) люди всіма своїми діями і рішеннями намагаються встановити справедливість
- г) люди всіма своїми діями і рішеннями намагаються слідувати праву